

УДК 94:061.2:272(438)''1867/1923''
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/3.23>

Приходько М.М.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

РАДИКАЛЬНА ВІХА В ПОЛЬСЬКОМУ НАРОДНОМУ РУСІ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст. – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ ст. В ПРИЗМІ ПАРТІЙНОЇ ПРЕСИ

Стаття присвячена польській пресі ХІХ – початку ХХ століть, яка існувала в умовах національного пригнічення з боку влади, причому кожен із загарбників проводив свою власну політику у напрямку преси. Спільною рисою владних структур відповідаючих за цензуру в пресі мало антипатію до польських прагнень щодо національної незалежності.

З'ясовано, що з ХІХ ст., початково, у формі листівок, брошур та книг активізується польський громадсько-політичний рух. До 1918 р. в Польщі було видано близько 450 найменувань періодичних видань, прихильних до соціалістичного руху, що становило приблизно 8% усіх видань польської преси, що виходили на той час.

У статті з'ясовано, що постійною дилемою, яка постала перед творцями партійної соціалістичної преси, був рівень масовості їх видань, чи вони доступні лише їхнім власним, найбільш ідеологічним активістам, чи пересічним робітникам.

Розкрито, що наприкінці 19 століття соціалістичний рух і в Галичині, і в Кракові був значно слабкішим порівнянні з ситуацією в Королівстві Польському. У політиці краю домінувала консервативна тенденція, а відсутність розвиненої промисловості перешкоджала появі сильного робітничого класу галицького краю. З іншого боку, рівень життя був низьким і краківський пролетаріат і студентська молодь були сприйнятливі до революційних ідей.

Визначено, що на початку ХХ століття соціалістична преса в Галичині загалом мала успіх, за винятком економічної депресії 1901–1903 років.

Доведено, що після 1905 р. Краків значною мірою зосередив соціалістичну пресу по всій Галичині. Вона виконувала не лише інформаційні, а й організаційні функції, об'єднуючи активістів і прихильників робітничого руху. Проте лише з початком Першої світової війни вдалося створити відносно вільні умови для функціонування соціалістичної преси. У період, що передував вибуху війни, переважна більшість польської преси, у тому числі соціалістичної, підтримували Центральні держави (тобто німецько-австро-угорська коаліція).

Ключові слова: громадські організації, громадянське суспільство соціалістичний рух, відродження Польщі, Ю. Пілсудський.

Аналіз останніх досліджень. Достатньо ґрунтовні праці присвячені польській пресі кінця 19 століття початку 20 століття слід віднести роботу Я. Мишльїнського «Польська соціалістична преса в добу бездержав'я» в якій автор дає яскраву характеристику всім засобам просоціалістичним засобам ЗМІ. Непересічною була праця Я. Бушка «Польські соціалістичні часописи Галичини» в якій дослідник концентрує увагу на галицькій пресі і проводить ретельний ретроспективний аналіз місцевих видань. Не можна не згадати фундаментальну працю З. Кмечика «Польська преса в Королівстві польському та Російській імперії в 1864–1904 р., в якій висвітлюється та акцентується увага на періодичній пресі Царства Польського в окреслений період.

Постановка проблеми. На даний момент в вітчизняній історіографії не достатньо дослідже-

ною залишається тема зародження і генези партійної преси радикальної віхи польського громадсько-політичного руху наприкінці ХІХ – першій чверті ХХ століття. Відсутні комплексні праці які висвітлюють динаміку розвитку преси на всіх польських землях в добу бездержав'я, в імперську добу.

Мета статті: дослідити генезу соціалістичного напрямку в польському громадсько-політичному русі кінця ХІХ ст.-на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. В світовій історії процес ліквідація традиційного селянства як соціального прошарку і перетворення аристократії на капіталістичних аграрних підприємців, здатних накладати юридичні обмеження та вливати на політичну владу в державі, визначили мирну еволюцію англійського суспільства в ХІХ ст., що завершилася побудовою стабільного демократичного суспільства на Альбїоні.

Так, американська політологиня, професорка соціології Теда Скокпол у праці «Держави та соціальні революції» наголошує на важливості перманентного геополітичного тиску, що веде до настання революції. На думку дослідниці, соціальні революції полягають у швидкій трансформації політичних та економічних структур суспільств, що супроводжується широкою соціальною мобілізацією та низовими рухами мас. Задумані таким чином революції спалахували в державах з імперськими амбіціями, де панувала аграрна бюрократія (феодалізм).

Держава перестала захищати інтереси поміщиків, що створювало можливість спалаху селянських заколотів: аграрні режими, що характеризувалися великими маєтками, кріпаками чи найманими селянами, блокували спалах селянських заколотів, але причина пасивності селян була не в тому, що вони були економічно не самостійні, залежні від пана і не усвідомлювали інакшу форму існування, а в тому, що вони постійно підлягали суворому контролю та нагляду з боку поміщиків та їхніх службовців-наглядачів [1, с. 24].

Дійсно, можна констатувати, що в теорії Т.Скокпол переможна соціальна революція є збігом двох факторів: політичної кризи в окремо взятій державі викликаній міжнародним тиском, і спалаху селянських заколотів, підтриманих маргінальними політичними елітами.

Автором однієї з найкращих однодумців теорії Т. Скокпол був Джек А. Голдстоун, який помітив, зміни стану речей в політичних устроях держав в період раннього Нового часу відбувалися циклічно. Перший цикл політичних криз відбувся в 1550–1660 роках. Потім настав столітній період стабілізації державних структур. Другий цикл криз у державних структурах припав на 1770–1850 рр. У зв'язку з цим Голдстоун ставить два запитання: чому майже одночасний розпад держав у великих азійських країнах подібний за своїм походженням до процесів розпаду держав у Європі та чому, незважаючи на початкові однакові вихідні дані, подібну соціально-політичну ситуацію, довгострокові результати цих процесів були настільки різними, що призвели до диференціації розвитку, загальновідомої як «зростання Заходу» [2, с. 56].

Голдстоун приходять до висновку, що з початку XVI століття почалося зростання населення як Європи так і Азії, яке тривало приблизно до середини XVII століття, що призвело до подвоєння населення проаналізованих ним євразійських суспільств.

Зростання населення відбулося в аграрних суспільствах; за словами автора, «[вони] не були готові, щоб послабити вплив безперервного розвитку населення, яке почалося в Північній Євразії, що призвело до зростання населення, яке випереджало можливості землі в забезпеченні продуктами харчування» [3, с. 45].

В свою чергу, погіршення становища селян стає причиною міграції селян до міст, що знижує реальну заробітну плату найманих робітників і призводить, в свою чергу, до зростання цін на продукти харчування.

Розпаду держави передують її кризи, яка не завжди має закінчуватися революцією. Вона виникає, як зазначає Голдстоун, коли суспільство переживає одночасно: (а) фінансову кризу держави; б) розкол всередині державних еліт та конфлікти між державними та недержавними соціальними елітами; в) високий потенціал мобілізації міських і сільських людей.

У наведеному вище підході причини революцій і великих заколотів не слід розглядати лише в ракурсі випадкових подій. Такі події слід вважати «детонаторами» соціального спалаху або тригерами придушених соціальних сил, але самі по собі вони не є фундаментальними причинами. Фактично, такі причини розрядки самі по собі є проявом накопичення соціального тиску.

Тому довгострокові кумулятивні фактори, такі як зростання населення, можуть легко призвести до раптової події. Тут важливо, чи є існуючі політичні та соціальні інституції достатньо гнучкими та піддаються змінам, щоб реагувати на такий тиск [4, с. 101].

Одне із звинувачень, яке Голдстоун висуває проти теорії Скокпол, полягає в тому, що вона ігнорує роль ідеології. За його словами, характерною рисою революції є своєрідний «дрейф»: перехід від помірних цілей, поставлених на початку подій, до радикальних – наприкінці.

З цієї причини Голдстоун аналітично виділяє наступні три фази: а) дореволюційний період, коли загострення кризи призводить до розпаду держави; б) революційне протистояння в) побудова нового порядку і стабілізація післяреволюційної влади.

Так, повертаючись до польської кон'юнктури, слід зауважити що різні умови існування польської нації в окремих історичних періодах сформували різне ставлення поляків до влади, а також вплинули на появу нових ідеологічних течій, невідомих до цього на польських землях.

Встановлені владою Німецької імперії драконівські закони по відношенню до поляків

змусили польську громаду пруської імперії активно працювати над порятунком незалежної польської держави – як у матеріальній, так і в духовній сферах.

До подібних кроків спонукала поляків русифікація, здійснена в російській імперії. Однак, усвідомлення катастрофічної ситуації, викликаної поразкою Січневого повстання 1863–1864, сформувало в громадській думці лояльну позицію.

Лояльність до окупанта стала також панівною ідеєю в Галичині, де політичні реалії були найсприятливішими для поляків.

Принципове прискорення і розгалуження форм політичної діяльності в Польщі відбулося в останнє десятиліття XIX століття з виходом на сцену нової генерації людей народжених після Січневого повстання, які категорично не сприймали результатів повстання та засуджували психологічний комплекс скореного поляка, лояльного до влади окупантів.

Так, молоді діячі створювали і розвивали соціалістичні, націоналістичні організації. Перше віяння свободи знайшло свій простір для дій передусім у Королівстві Польському під російською окупацією.

Цьому сприяли низка факторів: значна індустріалізація та відсутність можливості законно захищати інтереси робітників. Русифікація на анексованих Росією територіях була однією з причин зародження польського націоналізму.

З часом націоналісти визнали німців головною загрозою і зосередили свою діяльність на землях пруської імперії. Особливу роль відіграла Галичина як відносно демократична арена діяльності польських політиків. Хоча не було ні національного гніту, ні утиску робітників, лідери соціалістичного та націоналістичного рухів в австрійській імперії широко розгорнули свою діяльність завдяки значним політичним свободам.

Перша справді велика організація соціалістичного напрямку була створена в 1882 році у Варшаві. Засновником і лідером Міжнародної соціал-революційної партії «Пролетаріат» був Людвік Варинський та Станіслав Куницький.

У програмі «Пролетаріату» питання незалежності ставилося на щабель вище ніж соціальна програма – підготовка революції, націоналізація економіки, захист інтересів робітників. Партія Варинського після кількох років діяльності серед робітників Королівства була денонсована через постійні арешти її членів. Їхня діяльність була короткочасною, перервана масовими репресіями та поліцейськими утисками.

У 1878–1879 рр. було ув'язнено 137 польських соціалістів, серед них: Філіппінка Платковіцька, Болеслав Мондшайн, Юзеф Плавінський, Олександр Дробиш-Дробишевський, Зигмунт Герінг, Марія Хільдт, Ваклав Серошевський, Ян Гласко, Максим Іліан Гейлперн.

Прокурор варшавської судової палати Плеве у доповіді міністру юстиції № 551 від 16 квітня 1879 р. повідомив про результати першого розслідування проти активіста соціалістичного руху Свенцицького: «Щодо Свенцицького, його засуджують через пропаганду в його літературних творах» [5, с. 71].

Зі спогадів Зигміне Херінга дізнаємося, що в одному з номерів «Głos «був опублікований вірш: «...гумор у цьому вірші, а точніше пісні, політичний і, часто його співають на ноті популярної тоді мелодії зі знаменитої оперети Лекока «Дочка міс Ангот» [6, с. 14].

У грудні 1881 р. Людвік Варинський нелегально повернувся і почав працювати над створенням робітничої партії. 1 вересня публікується перше звернення партії «Пролетаріат» за підписом Робітничого комітету.

Історичний тривожний дзвінок пролунав під час демонстрації в Гжибово 13 листопада 1904 року, сповістивши про початок революції. Праворуч від церковних сходів, відразу після виходу з церкви, зібралася тісна група з 60 озброєних револьверами. Раптом до них підійшла сестра «Окжея», витягла з-під блузки червоний прапор і поклала під пальто. «Здуна». Потім пролунав голос Неджмана: «Прапор вгору!», Настала смертна тиша. Поруч із «Здуновим» стояли: Окжея, його сестра, Бладзік, «Щербати» тощо. Серед цієї тиші «Здуном» лунав спів пісні Варшавянки. На її перші слова, ах, багато людей зняли капелюхи з голів і почали махати руками, прислухаючись до звуків Варшавянки. Цього разу над головами «Здуна» та Окжея червоний прапор із написом: «ППС. Геть війну і царизм! Хай живе вільний польський народ!» [7, с. 21].

Наприкінці 1880-х років активно розгорнулася діяльність Другого пролетаріату Марчіна Каспжака та Союзу польських робітників Юліана Мархлевського. Обидві організації також були далекі від гасел незалежності. Протилежну позицію представляло середовище «Рівноправність», для якого соціалістична ідеологія була засобом залучення робітників до справи відбудови суверенітету Польщі. Конфлікт двох настроїв передвіщав розкол, який у майбутньому розділить польський робітничий рух. Прямим провісником

конфлікту стала роздільна участь представників обох течій в установчих з'їздах II Інтернаціоналу в 1889 р. Спроба створити єдину партію, здійснена на Паризькому конгресі 1892 р., також не увінчалася успіхом.

Ухвалена в Парижі програма була ідеологічною основою Польської соціалістичної партії, створеної в Королівстві Польському в 1893 році. Провідними представниками цього напрямку були Едвард Абрамовський, Фелікс Перл, Вітольд Йодко-Наркевич, Казімеж Келес-Крауз, Станіслав Войцеховський, Юзеф Пілсудський.

ППС діяла в усіх великих промислових центрах Царства Польського. Окрім пропагування гасел незалежності, вона ініціювала боротьбу за соціальні проблеми поляків. Організовувала страйки та демонстрації. Незважаючи на переслідування з боку поліції та арешти активістів, ППС справила великий вплив на середовище робітничого класу. Значну роль відігравала партійна преса, а саме журнал «Робітник».

Переслідування польськості після падіння Січневого повстання в російському імперії та після об'єднання Німеччини в пруській зоні окупації польських земель викликало природні оборонні реакції серед молодих політичних діячів, для яких нація була найвищою цінністю – її культура, традиції, мова та свідомість, що інтегрують широку громадськість. У Польщі журнал «Głos» відіграв велику інтегруючу роль у формуванні поглядів польської громади

Революція була моментом активації масової політики та радикалізації поглядів, преса стала форумом для обміну думками, прояву поглядів. На початку революції в Російській імперії 1905 р. легальна польська преса була суворо контролювана і піддавалася жорсткій цензурі. Відповідно, жодних офіційних статей агітаційного напрямку опубліковано не було.

Але під час революції 1905–1907 рр. роль преси була значно збільшена. Легально опубліковані випуски журналів і газет які ризикували ігнорувати накази цензури найчастіше підпадали до репресій на видання. Але на цей ризик засоби масової інформації пішли, в руслі масових політичних рухів, які мали на меті якомога сильніше вплинути на читачів і ЗМІ були їх рупором.

Тижневик «Ogniwo» був однією з головних платформ для представлення поглядів радикальної, соціалістичної варшавської інтелігенції. «Ogniwo» було засновано з ініціативи вихідців із позитивістської преси, які покинули «Правду» Олександра Свентоховського у 1902 році. Стані-

слав Стемповський, Людвік Кшивіцький та Станіслав Познер зробили перші спроби створити журнал для радикальної польської інтелігенції, пов'язаної із соціалізмом, купивши «Правду» у Свентоховського. І хоча співпраця з автором *Liberum Veto* спочатку була успішною, невдовзі виник гострий ідеологічний конфлікт [8, с. 44].

Коло підписників «Ogniwo» описав Станіслав Стемповський у своєму журналі: Перший номер ми надрукували 2500 примірників і розіслали по всій Польщі. Найкраще відгукнулися Литва, Поділля, Київська область та заводські центри Королівства Польського. Як завжди, Познаньське та Галичина мали мінімальну кількість передплатників [9, с. 54].

Описуючи ідейну течію журналу, Станіслав Познер мав набагато менше сумнівів, ніж Стемповський. У своїх спогадах він писав: «Це був тижневик, заснований соціалістами (ППС) для легального захисту соціалістичної позиції в усіх сферах нашого суспільного життя. Ми боролися з невіглаством, дурістю, байдужістю та неосвіченістю не лише широких мас суспільства, а й обраних, розумних людей, утиснених усілякими духовними та соціальними забобонами, з якими боротьба триває і триватиме ще багато років [10, с. 61].

Наприкінці XIX століття соціалістичний рух в Галичині, і в Кракові був значно слабкішим, ніж у Королівстві Польському.

В роки Галицької автономії (1867–1918 рр.) ринок преси в Кракові був добре розвинутим. За цей період було опубліковано 1091 видання в пресі, у тому числі 47 газет, 669 журналів, 183 видань з нерегулярною періодичністю [11, с. 47]

Журналом, призначеним для мешканців села, був «Народний закон», що виходив у 1896–1914 роках з перервою в 1902–1904 роках, і перевидавався в 1917–1928 роках.

У 1903 році соціалісти (PPS-Frakcja) почали видавати місячник «Przedświt», який став теоретичною платформою для поширення актуальних дискусійних питань.

У Кракові Польська соціалістична партія видавала російською мовою місячник «Wiernik Polskiej Socjalistycznej Partii» накладом у дві тисячі примірників і тим самим тиражем «Kuriersk Zakordonowy i Zagraniczny» [12, с. 91].

Також у Кракові виходив двотижневик «Myśl Robotnicza» – орган ППС-Лівих (з травня 1907 р. по травень 1908 р.).

Під час 9-го з'їзду ППС у Відні 19–25 листопада 1906 р. відбулася відкрита суперечка про

стратегію і тактику Польської соціалістичної партії. Тоді було створено дві фракції: PPS (Револуційна фракція) («Старий») і PPS (Ліва) («Молода»). За словами істориків PPS Адама та Лідії Чолкош: «Молоді» хотіли пристосувати цілі боротьби польського пролетаріату до потреб російського революційного руху. Вважаючи досягнення незалежності в тодішніх умовах неможливим, вони відклали її на віддалену перспективу й задовольнялися постулатом незалежності Королівства Польського у складі республіканської та демократичної Російської держави.

З іншого боку, «старі» продовжували ставити за мету боротьбу робітничого класу незалежної Польської демократичної республіки, а в революційній тактиці зберігали незалежність польського соціалістичного руху, хоча не виключали координації сил у боротьбі проти спільного ворога – царизму.

Рішення про видання краківськими соціалістами власного двотижневика «Narząd» було прийнято після кількох місяців підготовчої кампанії 20 грудня 1891 р. на секретному засіданні партійної влади. Редкомітет мав бути також структурним підрозділом партії по всій Західній Галичині. На розпорядження йому дали два фонди – агітаційний та пресовий.

Під час першого з'їзду Галицької партії у Львові, який тривав з 31 січня по 2 лютого 1892 р., представники «Напшуду» знову закликали змінити місцевий характер організації та назву Міжнародної соціалістичної партії Польщі. Завдяки цьому легше було б співпрацювати з соціалістичним рухом у решті частин Польщі, які знаходились під окупацією. Вони проголосили: «Нам сказали, що ми є і навіть маємо бути галицькою партією. Ми жодним чином не можемо погодитися з цим терміном [...] єдина назва «Міжнародна Соціалістична Польська Партія для нас – це позиція та напрямок, землі де буде проводитись діяльність [13, с. 15].

Наприкінці року відбулися й інші важливі зміни. Як читаємо у праці В. Найдуса: 4 грудня 1892 р. на Національній конференції Західної Галичини в канцелярії редакції «Напшуду» поточні завдання редакції були поділені між двома інстанціями – Агітаційним комітетом і Редкомітетом [14, с. 74].

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що загалом відбулося значне розширення соціалістичної періодики. Серед неї були журнали, призначені для всіх крім буржуазії, основних соціальних верств. Були й видання різного роду від спортивних до теоретичних, від політичних до історичних.

Список літератури:

1. T. Skocpol, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press, Cambridge 1979, p. 60.
2. I. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*, Berkeley, University of California Press, Berkeley 1991. For the theoretical relationship between the two theories, see K. Brzechczyn, *Development ...*, op. cit., p. 4.
3. J.A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*, Berkeley, University of California Press, Berkeley. 1991. O teoretycznych związkach pomiędzy obiema teoriami zob. K. Brzechczyn, *Rozwój...*, op. cit., s. 24.
4. I. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*, Berkeley, University of California Press, Berkeley 1991. For the theoretical relationship between the two theories, see K. Brzechczyn, *Development ...*, op. Cit. C. 35–36.
5. *Procesy polityczne w Królestwie Polskim*, s. 21.
6. Z. Heryng, X Pawilon przed 50 laty. „Niepodległość” 1933, z. 1, s. 61.
7. B. Żukowski, *Pamiętniki bojowca*. „Niepodległość” 1933, z. 1, s. 122.
8. M. Brykalska, Aleksander Świętochowski. Biografia, t. 2, Warszawa 1987, s. 26–27.
9. S. Stempowski, *Pamiętniki 1870-1914*, Wrocław, 1953, s. 256.
10. S. Posner, *Historia „Ogniwa”*. Z dziejów prasy męczeńskiej, „Tydzień” 1929, nr 10, s. 4.
11. *Rocznik Historii Prasy Polskiej*”. 2003, t. 6, z. 1, s. 29–30.
12. J. Myśliński, *Prasa Galicji w dobie autonomicznej. 1867–1918*, „Zarys Historii Prasy Polskiej”, 1972, nr 6, s. 21.
13. Grunberg K., Kozłowski Cz., *Historia polskiego ruchu robotniczego 1864–1918*, Warszawa, 1962.
14. Хольцер Й., *PPS: нарис історії*, Варшава, 1977.

Prykhodko M.M. RADICAL VECTOR IN POLISH PEOPLE'S RUSSIA AT THE END OF THE XIXth CENTURY – FIRST QUARTER OF THE XXth CENTURY IN THE PRISM OF THE PARTY PRESS

The article is devoted to the Polish press of the XIXth and early XXth centuries, which existed under conditions of national oppression by the authorities, with each of the invaders pursuing his own policy towards the press. A common feature of the authorities responsible for censorship in the press was their antipathy to Poland's aspirations for national independence.

It was found that from the XIX century, initially, in the form of leaflets, brochures and books, the Polish socio-political movement became more active. By 1918, about 450 titles of periodicals in favor of the socialist movement had been published in Poland, accounting for about 8% of all Polish publications published at the time.

The article finds that the constant dilemma facing the creators of the party socialist press was the level of mass of their publications, whether they are available only to their own, most ideological activists, or ordinary workers.

It is revealed that at the end of the 19th century the socialist movement in both Galicia and Krakow was much weaker than in the Kingdom of Poland. Conservative tendencies dominated the region's policy, and the lack of developed industry prevented the emergence of a strong working class in the Galician region. On the other hand, the standard of living was low and the Cracow proletariat and student youth were receptive to revolutionary ideas.

It is determined that at the beginning of the twentieth century the socialist press in Galicia was generally successful, except for the economic depression of 1901–1903.

It is proved that after 1905 Krakow largely concentrated the socialist press throughout Galicia. It performed not only informational but also organizational functions, uniting activists and supporters of the labor movement. However, only with the beginning of the First World War was it possible to create relatively free conditions for the functioning of the socialist press. In the run-up to the war, the vast majority of the Polish press, including the socialist press, supported the Central Powers (ie, the German-Austro-Hungarian coalition).

Key words: public organizations, civil society, socialist movement, revival of Poland, J. Pilsudski.